

dr Anna Bernaciak, dr Sławomir Palicki*

ROLA STEREOTYPÓW W PERCEPCJI MIEJSCA A TOŻSAMOŚĆ MIESZKAŃCÓW W PROCESIE REWITALIZACJI

THE ROLE OF STEREOTYPES IN THE PERCEPTION OF PLACE AND THE IDENTITY OF INHABITANTS IN REVITALIZATION PROCESS

Abstract

The influence of stereotypes on the process of perception is widespread. Its importance, particularly regarding the perception of problematic space, is considerable. It is accompanied by a few additional mechanisms, such as projections, errors and effects associated. Their identification and ability to minimize their impact on the perception are the key challenges to deal effectively with this type of perceptual distortion. This paper presents the basic mechanisms of the impact of stereotypes on the processes of perception and the results of field studies reflecting described regularities. The main objective is to identify the mechanisms present in social perception of revitalized areas and the ability to cope with their negative consequences.

Keywords: perception, identity, stereotypes, housing, revitalization

JEL classification: Z13, Z18

Wstęp

Przestrzeń podlega nieustającej waloryzacji użytkowników. Jej społeczny odbiór można opisać za pomocą schematu semiotycznego – przestrzeń stanowi w nim komunikat oznaczający, który jest postrzegany przez odbiorcę, następnie klasyfikowany i porządkowany, aż wreszcie wartościowany (waloryzowany). W efekcie tych działań odbiorca projektuje autoocenę zajmowanej pozycji przestrzennej, która następnie skutkuje określonymi zachowaniami codziennymi

* Katedra Inwestycji i Nieruchomości, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu; Anna.Bernaciak@ue.poznan.pl, slawomir.palicki@ue.poznan.pl.

i praktykami miejskimi¹. Przykładowo, przez niezmotoryzowanych użytkowników przestrzeni miejskiej odległe dzielnice mieszkaniowe zlokalizowane na przedmieściach i słabo skomunikowane z centrum są postrzegane jako niedostępne i dalekie. Być może nawet dalsze niż są w rzeczywistości, bowiem miarą ich dostępności nie jest odległość geograficzna, a łatwość dotarcia i poruszania się po nich wyrażona ich dostępnością przestrzenną. W efekcie takiego postrzegania, klasyfikacji i waloryzacji tych miejsc odbiorca określa swoje położenie względem nich jako niekorzystne i niewygodne, zatem w praktyce miejskiej dzielnice te nie będą przez niego odwiedzane albo będzie tam docierał sporadycznie. Nawet powstanie określonej potrzeby, jaka mogłaby zostać zaspokojona za ich pośrednictwem, zostanie poddane krytycznej ocenie i prawdopodobnie zbadane zostaną możliwości jej alternatywnego zaspokojenia. Odbiorca zatem, w sposób bardziej lub mniej świadomy, przypisuje w procesie postrzegania określoną wartość danym miejscom². Wpływa ona na jego zachowania, formułowane preferencje, dokonywane wybory, a także na wzorce postępowania, które odbiorca w przestrzeni wytwarza i powiela.

Postrzeganie nie jest jednak wolne od szeregu czynników zniekształcających, które na nie wpływają. Oprócz uwarunkowań wewnętrznych, związanych bezpośrednio z osobą (etap rozwoju człowieka, poprawność funkcjonowania zmysłów, aktywność, cechy osobowości, stan emocjonalny czy znajomość postrzeganego otoczenia), znaczenie mają również uwarunkowania pośrednie (złudzenia wzrokowe czy kontekst obiektów w otoczeniu) oraz zewnętrzne – związane z przestrzenią (natężenie bodźców, uwarunkowania środowiskowe oraz kształt otoczenia)³. Na ten zestaw czynników nakładają się dodatkowo uwarunkowania społeczno-kulturowe, niezależne od czynników osobowościowych oraz ram fizycznych danej przestrzeni. Ich wpływ przejawia się w efektach postrzegania, tworząc tzw. filtr społeczno-kulturowy, który kształtuje percepcyjny obraz danej przestrzeni⁴. Jego składowymi, oprócz wzorców kulturowych, są także wiedza, poglądy, wartości estetyczne i etyczne oraz zdolność do operowania określonymi symbolami i ich społeczna konotacja, osobiste przeżycia. Szczególnym elementem obrazu percepcyjnego są – występujące powtarzalnie, silne i trwałe – elementy, które często nie są obiektywnie prawdziwe (stereotypy). Elżbieta Szkurlat, przytaczając definicję Waltera Lippmanna, określa je mianem jednostronnych, uproszczonych, schematycznych obrazów o danym

¹ A. Bartoszek, L.A. Gruszczyński, M.S. Szczepański, *Miasto i mieszkanie w społecznej świadomości. Katowiczanie o Katowicach*, Katowice 1997, s. 13.

² E. Szkurlat, *Psychologiczne i kulturowe uwarunkowania percepcji środowiska*, [w:] *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, red. M. Madurowicz, Wydawnictwo WGiSR UW, Warszawa 2007, s. 63.

³ A. Bernaciak, *Percepcja przestrzeni miejskiej – uczestnicy procesu i ich rola w przestrzeni*, „Studia Periegetica” 2014, nr 2 (12), s. 14–15.

⁴ E. Szkurlat, *Psychologiczne i kulturowe uwarunkowania...*, s. 68.

zjawisku oraz uproszczonych i schematycznych opinii o nim⁵. Natomiast Bogdan Wojciszke, formułując swoją definicję w odniesieniu do grup społecznych, stwierdza, że stereotyp to uogólniona reprezentacja grupy osób wyodrębnionej ze względu na jakąś łatwo zauważalną cechę określającą społeczną tożsamość członków danej grupy⁶. Stereotypowe postrzeganie przestrzeni i stereotypowe postrzeganie osób ją zamieszkujących to zjawiska silnie powiązane. Zachodzi w ich wypadku zjawisko projekcji – stereotypy odnoszące się do przestrzeni przenoszone są na osoby ją zamieszkujące i odwrotnie. W każdym mieście znajduje się tzw. „zła” dzielnica, stanowiąca kumulację dysfunkcji, patologii i społecznych niedostosowań. W toku jej deskrypcji płynnie przechodzi się między oceną przestrzeni a oceną lokalnej społeczności. Opinie o „ciemnych zaułkach”, „niebezpiecznych bramach starych kamienic” czy „bałaganie na ulicach” przeplatają się z ocenami o „złodziejach”, „alkoholikach” i „patologii”. Dodatkowo projekcja pogłębianą jest przez występowanie błędu iluzorycznej korelacji, polegającego na dostrzeganiu związków tam, gdzie ich nie ma. Pojawiające się doniesienia medialne czy lokalne informacje o jednostkowym negatywnym zjawisku (kradzież, rozbój, napad) są tłumaczone „specyfiką dzielnicy”, rozciągane na cały jej obszar oraz osoby ją zamieszkujące⁷.

Niniejsze opracowanie stawia sobie za cel wskazanie mechanizmów zachodzących w społecznym postrzeganiu przestrzeni terenów rewitalizowanych oraz możliwości i sposobów dokonywania diagnozy w tym zakresie. Dodatkowo zaprezentowano podstawowe sposoby pracy nad stereotypami w procesie uspołeczniania rewitalizacji. Jako przykład zaprezentowano wybrane elementy portretu społecznego mieszkańców osiedla Grunwaldzkiego w Gnieźnie, ze zwróceniem szczególnej uwagi na dysonanse w postrzeganiu tej przestrzeni i związane z nimi wyzwania w społecznym wymiarze działań rewitalizacyjnych.

⁵ *Ibidem*, s. 69.

⁶ B. Wojciszke, *Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym*, [w:] *Psychologia*, red. J. Strelau, t. 3, Gdańsk 2010, s. 31.

⁷ Kwestie te poruszali w swoich pracach m.in.: B. Jałowiecki, *Percepcja przestrzeni Warszawy*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2 (2), s. 79–100; K.A. Kuć-Czajkowska, *Nierówności społeczne w przestrzeni Warszawy*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, red. M.G. Woźniak, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 193–210; M. Lewicka, *Identyfikacja z miejscem zamieszkania mieszkańców Warszawy: determinanty i konsekwencje*, [w:] *Spółeczna mapa Warszawy. Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*, red. J. Grzelak, T. Zarycki, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004; A. Majer, *Duże miasta Ameryki – „kryzys” i polityka odnowy całości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997; J.D. Mackenbach et al., *Exploring why residents of socioeconomically deprived neighbourhoods have less favourable perceptions of their neighbourhood environment than residents of wealthy neighbourhoods*, „Obesity Reviews” 2016, nr 17 (S1), s. 42–52; C. Siordia, J. Saenz, *On the Relationship Between Neighborhood Perception. Length of Residence and Co-Ethnic Concentration*, „Applied Spatial Analysis and Policy” 2013, nr 6 (4), s. 267–284.

Obszar i metodyka badań

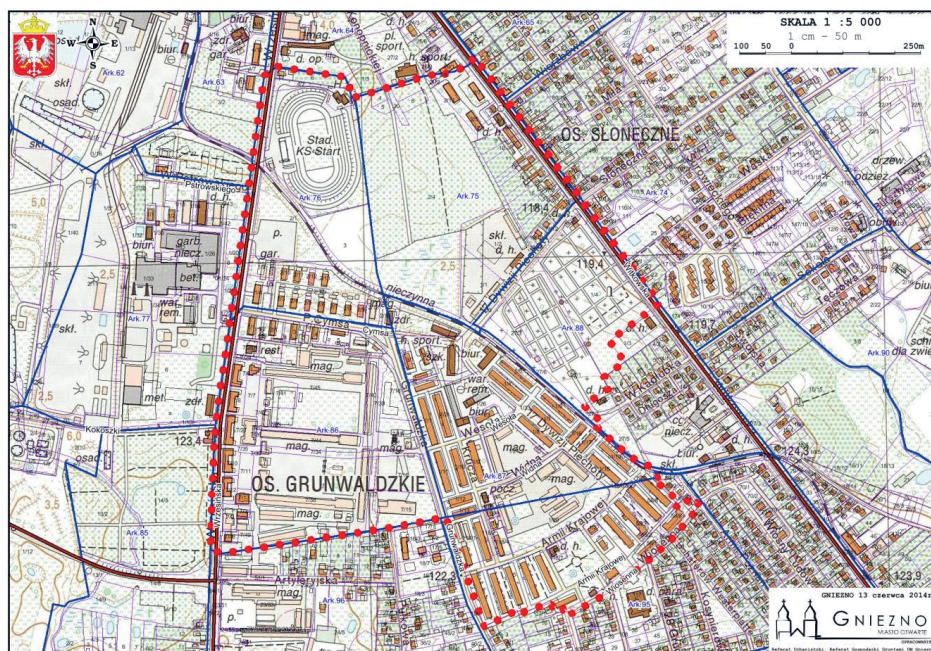
Działania z zakresu rewitalizacji sytuują się w szczególnym obszarze aktywności władz gminnych. Z jednej strony stanowią narzędzie do realizacji prac modernizacyjnych i inwestycyjnych, z drugiej natomiast stwarzają szerokie możliwości w zakresie oddziaływania na tkankę społeczną⁸. Jednocześnie ustawa o rewitalizacji w art. 2 ust. 1 definiuje proces rewitalizacji jako „wyprowadzanie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzone w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji”, a określając obszar zdegradowany i obszar rewitalizacji jako kluczowe kryterium *sine qua non*, wskazuje nagromadzenie problemów o charakterze społecznym⁹. Tak usankcjonowane prawnie i uzasadnione metodycznie podejście powoduje, że komponent społeczny powinien stanowić oś realizacji procesu rewitalizacji, a jego diagnoza powinna być podstawą identyfikacji problemów, a następnie szerokiej interwencji w zakresie włączenia społecznego i pracy nad społeczną samoocena i postrzeganiem.

Jak silnie zakorzenione są stereotypy w mieszkańcach tzw. „złych dzielnic” i jak zróżnicowana jest społeczna percepcja tego zjawiska w skali miasta, pokazuje przykład badań prowadzonych w Gnieźnie. Zrealizowano je w części osiedla Grunwaldzkiego, która przewidziana została do objęcia procesem rewitalizacji i która obejmuje teren o powierzchni ok. 68 ha zlokalizowany w południowej części Gniezna, u zbiegu ulic Witkowskiej i Wrzesińskiej (rysunek 1).

Teren ten jest zróżnicowany pod względem funkcjonalnym i przestrzennym. Osiedle jest wyraźnie wyodrębnione dwoma ciągami komunikacyjnymi od wschodu, zachodu i północy – ulicami Wrzesińską i Witkowską. Nadają one klinowy układ dzielnicy, która rozszerza się w kierunku południowym. Wzdłuż ulicy Witkowskiej ciągnie się pas zabudowy mieszkaniowej, głównie wielorodzinnej, natomiast wzdłuż ulicy Wrzesińskiej, od północy, usytuowany jest stadion żużlowy wraz z zapleczem oraz teren po byłych koszarach wojskowych. Centralną część osiedla zajmuje tzw. Tajwan, czyli zespół parterowych budynków barakowych wybudowanych w latach 40. XX wieku przez Niemców. Część budynków została wykupiona przez osoby prywatne i w większości przeszły one proces adaptacji oraz remontu. W zasobie należącym do miasta większość lokali ma niezadawalający stan techniczny i jest intensywnie eksploatowana przez najemców, co dodatkowo pogarsza ich kondycję. W bezpośrednim sąsiedztwie znajdują się tereny zabudowy magazynowej, składowej i przemysłowej.

⁸ A. Bernaciak, *Portret społeczny – narzędzie diagnostyczne na potrzeby tworzenia programu rewitalizacji*, [w:] *Problemy i uwarunkowania samorządności terytorialnej*, red. I. Kłóska, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała 2015, s. 165.

⁹ Art. 2 i dalsze ustawy z 9 października 2015 roku o rewitalizacji (tj. Dz.U. z 2017, poz. 1023).

Rysunek 1. Zakres przestrzenny programu rewitalizacji osiedla Grunwaldzkiego w Gnieźnie

Źródło: Urząd Miasta Gniezno.

W toku prowadzonego badania terenowego analizie poddano m.in. sferę społeczną wskazanego obszaru, obejmując badaniem w formie wywiadu bezpośredniego 300 mieszkańców. Większość pytań w kwestionariuszu miała charakter pytań zamkniętych ze wskazanymi wariantami odpowiedzi. Pytania waloryzujące były zaopatrzone w pięciostopniową skalę oceny (socjologiczna skala Likerta). Jako ostatni element zamieszczono zestaw pytań otwartych, w których badani mogli wskazać w danym obszarze własne opinie i obserwacje. Elementem formalnym była także metryczka, w której identyfikowano płeć, wiek, poziom wykształcenia oraz liczbę domowników w gospodarstwie domowym, które badane osoby zamieszkują. Weryfikowano także miejsce mieszkania ankietowanych osób.

Uniwersalność treści pytań oraz ich konstrukcja umożliwiły wykorzystanie zaproponowanego kwestionariusza badawczego do przeprowadzenia badania porównawczego w innych miejscach na terenie miasta. Do analizy porównawczej wskazano dwa duże osiedla mieszkaniowe – osiedle Tysiąclecia i osiedle Winiary¹⁰.

¹⁰ Z uwagi na sposób przeprowadzenia badania jego wyniki nie powinny być traktowane jako reprezentatywne dla ogółu mieszkańców analizowanych osiedli. Samo wyłonienie prób badawczych i zgromadzenie niezbędnej grupy ankietowanych byłoby zajęciem trudnym i kosztownym.

Ponadto, w toku prac nad przygotowaniem programu, zostały przeprowadzone dwa cykle warsztatów połączone ze zogniskowanym wywiadem grupowym. Miały one na celu, oprócz aktywizacji społeczności lokalnej i włączenia jej w proces programowania działań rewitalizacyjnych, także dogłębne zbadanie potrzeb oraz oczekiwań względem procesu. Głównym zadaniem, wokół którego ogniskowała się praca uczestników oraz moderatorów, było wypracowanie społecznej mapy (koncepcji) osiedla. Forma moderowanej dyskusji pozwoliła na wnikliwą obserwację wewnętrznych uwarunkowań społeczności osiedla, jej hierarchii, systemu wartości, ale także konfliktów, napięć i, nierzadko sprzecznych, interesów.

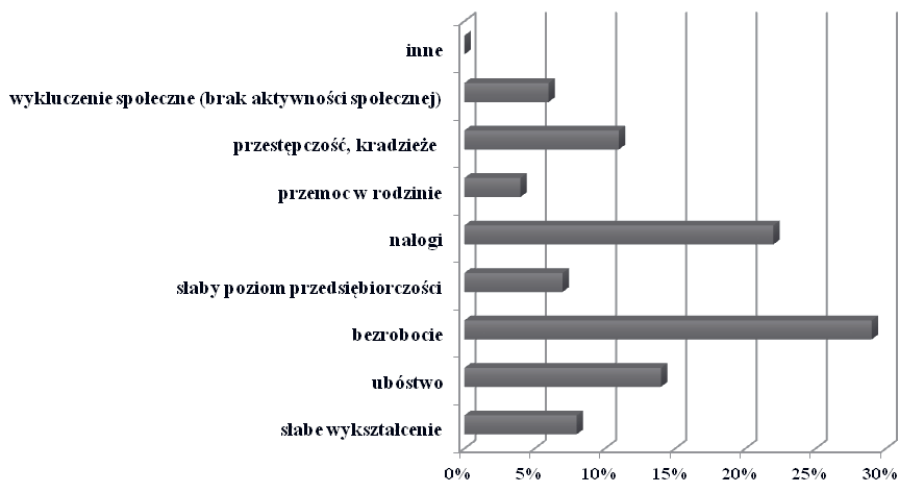
Wyniki badań

Jeden z elementów analizy społecznej stanowiła społeczna diagnoza sytuacji osiedla Grunwaldzkiego. Polegała ona na dokonaniu przez mieszkańców własnej oceny wskazanych braków czy problemów pojawiających się na terenie osiedla oraz przedstawieniu pomysłów na ulepszenie aktualnej sytuacji. W tej części pytano także o wizerunek osiedla, jaki w ocenie mieszkańców ma ono w oczach pozostałej społeczności miasta.

Jako najważniejsze problemy społeczne osiedla Grunwaldzkiego jego mieszkańcy zidentyfikowali bezrobocie – 29% odpowiedzi – oraz nałogi – 22% wskazań (wykres 1). W dalszej kolejności wskazywano na: ubóstwo, przestępczość i kradzieże oraz słabe wykształcenie i słaby poziom przedsiębiorczości. Zastanawiający jest stosunkowo duży odsetek odpowiedzi wskazujących na przestępczość i kradzieże, szczególnie w kontekście wcześniejszych elementów badania dotyczących poczucia bezpieczeństwa mieszkańców, którego ocena była bardzo wysoka. Z informacji pochodzących z Komendy Powiatowej Policji w Gnieźnie nie wynika, aby odsetek przestępstw na terenie osiedla Grunwaldzkiego był wyższy niż średnia dla pozostałych obszarów miasta. Stąd wniosek, że mieszkańcy tego obszaru faktycznie nie powinni czuć się wyraźnie bardziej zagrożeni. Wydaje się zatem, że wskazania dotyczące identyfikacji przestępczości i kradzieży jako

Stąd decyzja o badaniu z doborem o charakterze przypadkowym. Dokonane uogólnienia wskazują zatem nie tyle na charakterystyki całej populacji badanych osiedli, ile na pewne wyraźne tendencje i prawidłowości, które wśród ich mieszkańców występują, a których dalsza weryfikacja socjologiczna i statystyczna musiałaby zostać poparta badaniem z zastosowaniem racjonalnych kryteriów doboru próby. Wydaje się jednak, że na potrzeby opracowań tego typu nie jest to działanie konieczne. Ponadto, aby zwiększyć poziom poznawczy otrzymanych wyników, zastosowano metody uzupełniające badanie kwestionariuszowe – była to analiza materiałów źródłowych, wywiady pogłębione z wybranymi przedstawicielami społeczności lokalnej oraz zogniskowany wywiad grupowy.

ważnego problemu okolicy odzwierciedlają ogólne nastroje i obawy społeczne oraz stereotypy dotyczące tego osiedla.

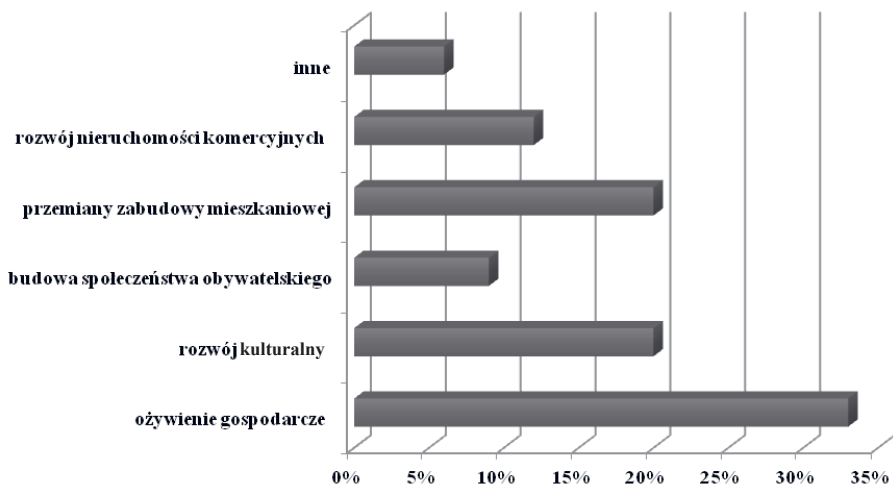
Wykres 1. Główne problemy społeczne osiedla Grunwaldzkiego w ocenie jego mieszkańców¹¹

Źródło: opracowanie własne.

Swoistą przeciwagą dla pytania o najważniejsze problemy społeczne okolicy było pytanie o pomysły mieszkańców na zmianę okolicy ich miejsca zamieszkania. Jako zachętę do udzielenia odpowiedzi na to pytanie wskazano możliwe warianty odpowiedzi związane z ożywieniem społecznym, gospodarczym i przemianami przestrzennymi. Najwięcej mieszkańców osiedla wskazało na ożywienie gospodarcze jako czynnik, który mógłby przyczynić się do poprawy sytuacji okolicy (wykres 2). Odzwierciedla to pewną konsekwencję w sposobie myślenia, w przypadku którego repliką na najważniejszy, w ocenie badanych, problem, jakim jest bezrobocie, powinno być działanie o charakterze przeciwagi – czyli powstanie nowych zakładów pracy. Ankietowani zakładają przy tym prawdopodobnie, że zakłady te zagwarantują zatrudnienie mieszkańcom osiedla. Wydaje się jednak, że mogą co najwyżej zwiększyć ich szansę na zdobycie zatrudnienia, jakkolwiek nie wywołają prostej zależności o charakterze przyczynowo-skutkowym. Dalsze w kolejności odpowiedzi na to pytanie odnosiły się do rozwoju kulturalnego i przemian w zakresie zabudowy mieszkaniowej (po 20% wskazań). Niemal 6% badanych mieszkańców wskazało, że ma inne pomysły na zmianę sytuacji okolicy. Postulowano budowę placu zabaw, rozbudowę ośrodka zdrowia,

¹¹ Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było wskazanie więcej niż jednej odpowiedzi.

zadbanie o czystość i bezpieczeństwo oraz kwestie infrastrukturalne (drogi, kanalizację).

Wykres 2. Pomysły mieszkańców osiedla Grunwaldzkiego na zmianę okolicy¹²

Źródło: opracowanie własne.

W ostatniej części badania ankietowani na osiedlu Grunwaldzkim określali w pięciostopniowej skali, jaki, w ich opinii, jest wizerunek ich miejsca zamieszkania w oczach pozostałych mieszkańców miasta. Oprócz dużego odsetka ocen neutralnych – aż 33%, częściej wskazywano oceny: „raczej zły” i „bardzo zły” – łącznie 38% – niż „raczej dobry” i „bardzo dobry” – w sumie 29%. Szczególnie znamienne było zróżnicowanie udzielanych odpowiedzi wśród mieszkańców poszczególnych części osiedla. Osoby zamieszkujące jego najstarszą część, w której dominuje zabudowa barakowa z początku ubiegłego wieku i która najczęściej utożsamiana jest z całością osiedla (tzw. Tajwan), w przeważającej większości wskazywali oceny negatywne. Ponad 67% ankietowanych zamieszkałych w tej części osiedla wskazało, że mieszkańcy miasta postrzegają obszar osiedla Grunwaldzkiego „raczej źle” i „bardzo źle”. Jedyne 11% badanych zaznaczyło odpowiedzi o charakterze pozytywnym. Odmiennie opinie prezentowali mieszkańcy nowszych części – zaledwie 12% określiło wizerunek okolicy ich miejsca zamieszkania negatywnie, a aż 52% pozytywnie.

Dopełnieniem tych obserwacji były materiały zgromadzone podczas warsztatów z przedstawicielami mieszkańców i podczas spotkań informacyjnych. Wynika

¹² Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było wskazanie więcej niż jednej odpowiedzi.

z nich, że wśród mieszkańców istnieje silna, niepokojąca tendencja do utrwalania wewnętrznych podziałów w ramach dość jednorodnej zbiorowości (właściciele mieszkań – najemcy, „normalni” – „patologia”, „normalni” – „socjalni”, my – oni, „starzy mieszkańcy” – „nowi mieszkańcy”, baraki murowane – baraki „z trzcin” itp.), do pogłębiania antagonizmu wobec określonych grup społecznych lub konkretnych osób (anonimowi alkoholicy, „patologia”, „ta pani...”) oraz reprezentowania partykularnych interesów (wypowiedzi wskazujące na zainteresowanie wyłącznie sytuacją własnego gospodarstwa domowego lub przyszłością zamieszkiwanego przez siebie budynku). Tego typu wypowiedzi i sądy formułowane były zarówno przez osoby w podeszłym wieku, jak i osoby młode, co świadczy o dużym stopniu zakorzenienia w społecznej świadomości stereotypów odnoszących się i do percepcji miejsca, i do jego mieszkańców.

Prace zespołu podczas konsultacji cechowały zróżnicowane mechanizmy. Jednym z nich był mechanizm stopniowego pokonywania niepewności przy tworzeniu własnej wizji zagospodarowania osiedla. Mieszkańcy potrzebowali kilkakrotnych wyjaśnień i zapewnień, że fakt stworzenia przez nich jakiegokolwiek propozycji nie oznacza automatycznego wdrożenia takiej koncepcji w życie, a jedynie wartościowy materiał do dalszej dyskusji. W miarę osvajania się z charakterem pracy zespołowej grupa nabierała tempa i śmiałości, dyskutując otwarcie i ustalając razem nowy obraz osiedla Grunwaldzkiego, nierzadko radykalnie zmieniony w stosunku do punktu wyjścia, czyli stanu obecnego. Jednocześnie pojawiały się wewnętrzne konflikty opierające się na silnie zakorzenionych antagonizmach i obnażające niespójności w postrzeganiu przestrzeni i społeczności osiedla. Wielokrotnie podkreślano odrębność czy nawet izolację osiedla względem przestrzeni i społeczności pozostałych dzielnic miasta. powielano także błędne schematy myślenia, powtarzano obiegowe opinie, niepoparte faktami, wynikające często z nieaktualności wiedzy mieszkańców na temat stanu faktycznego. Uderzające było również stereotypowe postrzeganie „antywizerunku” zamieszkiwanej okolicy, przy jednoczesnej pozytywnej ocenie osiedla jako miejsca zamieszkania oraz przy dużym poczuciu wartości, przynależności i tożsamości lokalnej. Świadczy to o bardzo silnym zakorzenieniu stereotypowego postrzegania przestrzeni zamieszkania i związanym z tym szeregiem konsekwencji społecznych. Skuteczna praca z tymi negatywnymi zjawiskami jest procesem długotrwałym i skomplikowanym.

Podsumowanie i wnioski

Działaniami pozwalającymi na weryfikację stereotypów percepcyjnych są m.in. te polegające na konfrontacji stereotypu z faktami, w tym weryfikacja obiegowych sądów w konfrontacji z przedstawicielami danej grupy lub

obiektywnymi danymi oraz wykorzystanie negatywnych przekonań jako motywacji do działania. Jako przykład działania kompleksowego można wskazać realizację długofalowej strategii oddziaływań opartej na budowaniu poczucia tożsamości i własnej wartości. Pierwsza grupa działań zwiększa swoją skuteczność w miarę jej konsekwentnego wykorzystania w pracy ze społecznością lokalną. Szczególnie ważne jest w jej wypadku dotarcie do jak największej liczby odbiorców, aby komunikat był „słyszalny” i „wysłuchany”. W odniesieniu do zaprezentowanego osiedla niebagatelne znaczenie może mieć fakt – wykazanych na innym etapie badania – silnych więzi sąsiedzkich, które powinny sprzyjać rozprzestrzenianiu się informacji. Także język i sposób przekazania komunikatu mają istotne znaczenie. Posiadanie podstawowej wiedzy o specyfice lokalnej społeczności, w tym jej poziomie wykształcenia, rodzaju aktywności zawodowej, a także charakterystyce demograficznej, pozwala na skuteczniejsze formułowanie komunikatu dostosowanego w formie i treści do odbiorcy. Niebagatelne znaczenia mają także działania odnoszące się do budowania lokalnego poczucia tożsamości, podnoszenia poziomu wiedzy o najbliższej okolicy, wreszcie podnoszenia – m.in. na tej podstawie – poczucia własnej wartości. Działania tego typu szczególnie skutecznie mogą realizować placówki edukacyjne (w przypadku osiedla Grunwaldzkiego podejmuje je Szkoła Podstawowa nr 8 zlokalizowana na jego terenie, której nauczyciele rozumieją lokalną specyfikę i przykładają szczególną wagę do działalności w tym obszarze). Także lokalne imprezy o charakterze dzielnicowym, warsztaty i zajęcia dla mieszkańców, prowadzenie świetlicy lub klubu (seniora, rodziny, dziecka) stwarzają okazje do włączenia treści mających docelowo służyć weryfikacji stereotypów.

Ważne jest również minimalizowanie szeregu efektów towarzyszących, które w sytuacji postrzegania stereotypowego się pojawiają. Należą do nich wspomniane efekt projekcji, iluzorycznej korelacji, a także efekt fałszywej powszechności. Ostatni z nich polega na przeświadczeniu, że nasze poglądy podziela znaczna część społeczeństwa. W przypadku osiedla Grunwaldzkiego jego mieszkańcy trwają w przeświadczeniu, że nie tylko oni postrzegają swoją dzielnicę jako gorszą. Uważają, że posiada ona taką opinię wśród mieszkańców innych dzielnic, że opinia ta jest utrwalona i nie podlega weryfikacji. Badania porównawcze prowadzone na dwóch innych osiedlach mieszkaniowych wykazały, że jedynie centralna część osiedla, tzw. Tajwan, jest postrzegana negatywnie, choć opinia mieszkańców miasta jest o niej lepsza niż opinia mieszkańców osiedla. Pozostałe części nie są utożsamiane z Tajwanem w żaden sposób i oceniane są korzystnie.

W toku programowania procesu rewitalizacji osiedla Grunwaldzkiego wskazano na szczególną rolę lokalnych stereotypów, które znacznie zaburzają obiektywne postrzeganie tego miejsca i jego mieszkańców, zarówno przez otoczenie, jak i przede wszystkim przez nich samych. Niepokojącym zjawiskiem jest fakt, że stereotypy te odnoszą się także do budowania antagonizmów wewnątrz społeczności osiedla, co dodatkowo utrudnia prowadzenie działań

aktywizacyjno-włączeniowych. Pewnym paradoksem jest także stereotypowe postrzeganie „antywizerunku” zamieszkiwanej okolicy, przy jednoczesnej pozytywnej ocenie osiedla jako miejsca zamieszkania oraz przy dużym poczuciu wartości, przynależności i tożsamości lokalnej.

Aby móc skutecznie reagować na te zjawiska, starając się doprowadzać do ich stopniowej eliminacji bądź wygaszania, niezbędna jest przede wszystkim pogłębiona diagnoza społeczna. Zidentyfikowane w jej efekcie obszary szczególnie wrażliwe mogą zostać poddane weryfikacji i przepracowaniu. Możliwe jest przy tym wykorzystanie szeregu metod partycypacji oraz włączenia społecznego. Ich realizacja jest niezbędna w toku procesu rewitalizacji, choć sama praca nad stereotypami w ich toku jest zadaniem trudnym i rozciągniętym w czasie. Wymaga szczególnych kompetencji i wrażliwości moderatorów (społecznych liderów rewitalizacji), którzy zdobywając stopniowo zaufanie mieszkańców, otrzymują możliwość podjęcia tego wyzwania.

Bibliografia

- Bartoszek A., Gruszczyński L.A., Szczepański M.S., *Miasto i mieszkanie w społecznej świadomości: katowiczanie o Katowicach*, Śląsk, Katowice 1997.
- Bernaciak A., *Percepcja przestrzeni miejskiej – uczestnicy procesu i ich rola w przestrzeni*, „Studia Periegetica” 2014, 2 (12), s. 13–24.
- Bernaciak A., *Portret społeczny – narzędzie diagnostyczne na potrzeby tworzenia programu rewitalizacji*, [w:] Problemy i uwarunkowania samorządności terytorialnej, red. I Klóska, Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała 2015, s. 165–186.
- Jałowicki B., *Percepcja przestrzeni Warszawy*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2 (2), s. 79–100.
- Kuć-Czajkowska K.A., *Nierówności społeczne w przestrzeni Warszawy*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, red. M.G. Woźniak, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 193–210.
- Lewicka M., *Identyfikacja z miejscem zamieszkania mieszkańców Warszawy: determinanty i konsekwencje*, [w:] *Społeczna mapa Warszawy. Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*, red. J. Grzelak, T. Zarycki, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 273–315.
- Mackenbach J.D. et al., *Exploring why residents of socioeconomically deprived neighbourhoods have less favourable perceptions of their neighbourhood environment than residents of wealthy neighbourhoods*, „Obesity Reviews” 2016, nr 17 (S1), s. 42–52.
- Majer A., *Duże miasta Ameryki – „kryzys” i polityka odnowy całości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997.
- Siordia C., Saenz J., *On the Relationship Between Neighborhood Perception, Length of Residence and Co-Ethnic Concentration*, „Applied Spatial Analysis and Policy” 2013, nr 6 (4), s. 267–284.
- Szkurlat E., *Psychologiczne i kulturowe uwarunkowania percepcji środowiska*, [w:] *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, red. M. Madurowicz, WGiSR UW, Warszawa 2007, s. 63–72.
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, Dz.U. z 2017, poz. 1023.
- Wojciszke B., *Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym*, [w:] *Psychologia*, red. J. Strelau, t. 3, Gdańsk 2010, s. 27–45.

Streszczenie

Przestrzeń miasta, dzielnicy, osiedla przyczynia się do budowania tożsamości społeczności lokalnej, stanowiąc istotny element kultury materialnej i niematerialnej. Jej postrzeganie, oprócz czynników obiektywnych, jak jakość i dostępność przestrzenna, jest uzależnione w dużej mierze od czynników subiektywnych, którymi są wzorce i sposoby korzystania z przestrzeni, relacje w niej nawiązywane czy odczucia i oczekiwania, jakie względem niej są formułowane. W toku procesu rewitalizacji i towarzyszącego mu włączenia społecznego możliwe jest wpływanie na procesy postrzegania przez mieszkańców otaczających ich miejsc. Szczególnie ważna jest w tym zakresie właściwa diagnoza. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę wskazania sposobów identyfikacji społecznych mechanizmów postrzegania przestrzeni oraz związanych z nimi stereotypów i błędnych przekonań. Zaprezentowano metody badania społecznego oraz jego wyniki w odniesieniu do programowania działań rewitalizacyjnych na osiedlu Grunwaldzkim w Gnieźnie. Przewiedziono także kluczowe metody z zakresu pracy ze stereotypami.

Słowa kluczowe: percepcja, tożsamość, stereotypy, osiedle, rewitalizacja